Jezično-savjetodavna djelatnost Hrvatskoga državnoga ureda za jezik Nezavisne Države Hrvatske

Vuksanić, Inga

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:342871

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Inga Vuksanić

Jezično-savjetodavna djelatnost Hrvatskoga državnoga ureda za jezik Nezavisne Države Hrvatske

Završni rad

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota
Sumentorica: dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2016.

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet u Osijeku

Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti

Inga Vuksanić

Jezično-savjetodavna djelatnost Hrvatskoga državnoga ureda za jezik Nezavisne Države Hrvatske

Završni rad

Znanstveno područje humanističkih znanosti, polje filologije, grana kroatistike

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Jadranka Mlikota

Sumentorica: dr. sc. Maja Glušac

Osijek, 2016.

Sadržaj

1. Uvod 5
1.1. Povijest purizma od kraja 19. stoljeća do kraja Nezavisne Države Hrvatske 5
2. Jezično-savjetodavna djelatnost u NDH 8
2.1. Jezični savjeti 8
2.1.1. Neslužbeni autorski savjeti 9
2.1.2. Politički dirigirani savjeti 14
2.1.3. Službeni stručni savjeti 15
2.1.4. Jezični savjeti HDUJ-a koji nisu dijelom suvremenih savjetodavnih priručnika 17
2.1.5. Jezično-savjetodavna neujednačenost u novinskim člancima NDH 19
3. Zaključak 20
Literatura 21

Sažetak

U radu se razmatra savjetodavna djelatnost Hrvatskog državnog ureda za jezik u vrijeme NDH. Prikazan je kratak pregled povijesti purizma od kraja 19. stoljeća do kraja Nezavisne Države Hrvatske i ovlasti Hrvatskog državnog ureda za jezik. Cilj je rada predstaviti savjetodavnu djelatnost u vrijeme NDH i analizu jezičnih savjeta Hrvatkog državnog ureda za jezik u NDH uz usporedbu sa suvremenom jezičnom normom.

Ključne riječi: *NDH, Hrvatski državni ured za jezik (HDUJ), purizam, jezični savjeti, suvremena norma*

1. Uvod

Jezično-savjetodavna djelatnost u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske obilježava puristička nastojanja i jezičnu politiku NDH. S obzirom na to da je jezična politika tada uvelike vezana uz samu vlast, u radu će se nakon kratkog pregleda povijesti purizma od kraja 19. stoljeća do kraja Nezavisne Države Hrvatske prikazati prve zakonske odredbe kojima je osnovan Hrvatski državni ured za jezik,[1] a koji je imao zadatak skrbiti upravo o jezičnoj čistoći. Slijedi prikaz djelovanja HDUJ-a i njegovih ovlasti u vrijeme NDH. Zatim će biti predstavljeni jezični savjeti objavljeni u vrijeme NDH. Savjeti su podjeljeni u skupine: neslužbeni autorski savjeti, politički dirigirani savjeti, službeni stručni savjeti, jezični savjeti HDUJ-a koji nisu dijelom suvremenih savjetodavnih priručnika i jezično-savjetodavna neujednačenost u novinskim člancima NDH. Svi savjeti uspoređeni su sa suvremenom jezičnom normom iz suvremenih jezičnih priručnika: *Hrvatski jučer i danas*, *Reci mi to kratko i jasno*, *Školski rječnik hrvatskog jezika*, *Govorimo hrvatski : Jezični savjeti*, *Hrvatski jezični savjeti*, *Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska*.[2] Popisi riječi doneseni u radu uspoređeni su sa suvremenim *Školskim rječnikom hrvatskog jezika* (Zagreb, 2012).

1.1. Povijest purizma od kraja 19. stoljeća do kraja Nezavisne Države Hrvatske

Najveće zasluge za purifikaciju hrvatskog jezika na kraju 19. stoljeća ima Bogoslav Šulek. Zahvaljujući njegovu *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivlja,* hrvatski standardni jezik oslobođen je stranih, posebice njemačkih, utjecaja. U zadnjim dvama desetljećima 19. stoljeća snažan poticaj i prinos purističkim nastojanjima dali su hrvatski vukovci, ponajprije Ivan Broz i Tomo Maretić. Njihova se purifikacija jezika razlikuje od prijašnjih nastojanja, a na udaru se prvi put nalaze dijalektizmi, dok se mjerilo za određivanje pravilnog i nepravilnog u jeziku pronalazi u „narodnom jeziku" i novoštokavštini koju je zabilježio Vuk Karadžić (Samardžija, 1993a.: 10.). Osim izbacivanja mnogobrojnih nepotrebnih

[1] Dalje u radu naziv bilježim pokratom HDUJ.
[2] Potpuni se bibliografski podatci o navedenim suvremenim savjetodavnim priručnicima nalaze u popisu literature.

dijalektizama u jezik unose i nepotrebne kovanice. Ivan Broz tako ističe: „Mi se ponosimo čistotom svoga narodnog govora, ali isto tako a može biti i još više treba da se ponosimo i njegovom pravilošću. Nove riječi ne treba da se grade bez nevolje, a kad bude potreba nove riječi, praviti ih treba od narodnih riječi i po svojstvu i po duhu narodnoga jezika prema ostalim riječima.“ (navedeno prema Samardžija, 2012.: 551.). Drugi jezikoslovac Tomo Maretić tvrdi: „Narodni dakle jezik, kako ga vidimo u nar. pesmama, pripovetkama i poslovicama (osobito u zbornicima Vukovim), zatim jezik Vuka i Daničića jesu osnova današnjega našeg narodnog jezika.“ (navedeno prema Samardžija, 2012.: 557.).

Prve razlike u hrvatsko-srpskoj jezičnoj politici počele su se isticati početkom 20. stoljeća kada Nikola Andrić[3] i Vatroslav Rožić[4] u svojim djelima progovaraju o hrvatskim i srpskim jezičnim posebnostima. Prvi opsežan popis srbizama nametnutih hrvatskom jeziku pokušao je napraviti Nikola Andrić, a neki od nepravilnih leksema koje navodi su „igra (u značenju ples), poručiti (naručiti), uredba, prepiska, čas (sat)“, ali navodi i 'jezične nakaze': „smena, smenjivanje, izmena, osustvo, ispoljiti i upasti u oči“ (Samardžija, 2012.: 550.). Jedan od najvećih „boraca“ protiv barbarizama u hrvatskom jeziku bio je Vatroslav Rožić. U svojoj borbi za pravilnost i čistoću hrvatskoga jezika poziva institucije na djelovanje:
„U sadašnjim prilikama mogu spásti jezik samo društva (klubovi, sastanci ili što slično). Pojedinac i pojedinci ne mogu ništa.“ (navedeno prema Samardžija, 2012.: 270.).

Ipak prijelomni trenutak u hrvatsko-srpskim jezičnim odnosima nastupio je stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kada je znatan dio hrvatskih jezičnih posebnosti istisnut iz službene uporabe. Kao reakciju na nepovoljnu situaciju u kojoj se nalazio hrvatski jezik Tomo Maretić navodi: „podosta riječi razlikuju Srbi i Hrvati, i to tako, što za istu stvar upotrebljavaju Srbi jednu riječ, a Hrvati drugu, ili ako je ista riječ, a ono u Srba glasi malo drugačije nego u Hrvata.“ (navedeno prema Samardžija, 2012.: 98.) čime upozorava na velike razlike u dvama jezicima.

[3] Puristička je djelatnost Nikole Andrića osobito razvidna u njegovu *Braniču jezika hrvatskoga* (1911.) gdje su skupljeni njegovi puristički članci koji doprinose „čišćenju“ hrvatskog jezika od „beogradizama“ i uopće srpskog jezika.
[4] Puristička djelatnost Vatroslava Rožića očituje se u djelu *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku* (1904.). U djelu navodi kako su barbarizmi sve što se protivi „čistom štokavskom književnom jeziku“.

Kada je 1939. godine osnovana Banovina Hrvatska, užurbano se radilo na oslobađanju hrvatskog jezika od centralističkih stega, što je osobito vidljivo u vraćanju prvotne inačice Boranićeva pravopisa[5] i priređivanju novog izdanja Florschützove gramatike[6].

Najozbiljniji stručni pokušaj sustavnog njegovanja hrvatskoga (književnoga) jezika bio je osnutak Društva Hrvatski jezik i odluka o pokretanju i izdavanju časopisa *Hrvatski jezik* (Samardžija, 2012.: 278.).[7]

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske 1941. godine, moglo se naslutiti da će hrvatskom jeziku biti posvećena posebna pozornost te da će se puristička nastojanja za vrijeme Banovine Hrvatske nastaviti. Donosim *Zakonsku odredbu o izricanju osuda, o nazivima sudova i o upotrebi čistog hrvatskoga jezika kod sudova* koji izlazi na početku osnovane NDH:

> „Svi suci i sve stranke imaju upotrebljavati usmeno i u svojim pismenim sastavcima čisto hrvatski jezik, bez obzira na zakonske stručne izraze. Tudjice se imaju izbjegavati i svagdje, gdje god je to samo moguće zamjenjivati hrvatskim narodnim izrazima.” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 13.).

Kako bi se dosegao cilj „čisti hrvatski jezik”, purizam u vrijeme NDH išao je dvama putevima. Jedan od tih bio je smanjenje broja posuđenica u hrvatskom standardom jeziku i njihova zamjena hrvatskim riječima. Drugim se putem pristupilo rasterećenjem hrvatskog jezika od snažnog utjecaja srpskog jezika. Puristička nastojanja vidljiva su iz savjeta donesenih za vrijeme NDH.

Unatoč nepovoljnim političkim i društvenim prilikama u kojima se nalazio hrvatski jezik puristička djelatnost vidljiva je u nastojanjima hrvatskih vukovaca koji idealiziraju stanje u narodnom jeziku, u daljnjoj borbi protiv tuđica i barbarizama koje su se nalazile u hrvatskom jeziku i naposljetku u pokušajima udaljavanja hrvatskog od srpskog jezika, ali i stranih utjecaja.

---

[5] Riječ je o *Pravopisu hrvatskoga ili srpskoga jezika* Dragutina Boranića koji je odlukom banovinskih vlasti vraćen u stanje prije „ujednačivanja“ hrvatske i srpske pravopisne tradicije 1929. nametnutim Pravopisim uputstvom za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine S. H. S. Stoga su banovinske vlasti 1941. ponovno izdale četvrto izdanje Boranićeva pravopisa, zapravo osmo po redu.

[6] Riječ je o gramatici Josipa Florschütza *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za srednje i slične škole* (Zagreb[4], 1921.) koja je u vrijeme Banovine Hrvatske bila teško dostupna pa su banovinske vlasti odobrile prerađeno (a zapravo peto po redu) izdanje pod naslovom *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika. Za srednje i slične škole* (Zagreb, 1940.) koje je priredio Stjepan Ivšić.

[7] Za glavnog urednika časopisa *Hrvatski jezik* odabran je Stjepan Ivšić. Prvi broj časopisa pojavljuje se početkom siječnja 1938. U časopisu *Hrvatski jezik* objavljen je niz vrijednih prinosa jezikoslovnoj kroatistici, ponajprije kodificiranju i kulturi hrvatskog književnog jezika (Samardžija, 2012: 376).

2. Jezično-savjetodavna djelatnost u NDH

Jezično-savjetodavna djelatnost u NDH povjerena je Hrvatskom državnom uredu za jezik koji je osnovan 28. travnja 1941. u okviru Ministarstva bogoštovlja i nastave te u vezi s Hrvatskom akademijom znanosti i umjetnosti i Hrvatskim sveučilištem. Budući da Stjepan Ivšić nije htio prihvatiti mjesto ravnatelja, tu zadaću preuzima Blaž Jurišić. Vlast za vrijeme NDH propisuje dužnosti HDUJ-a u koje ulaze: 1. potpuni nadzor nad hrvatskim jezikom u javnoj usmenoj i pisanoj porabi (tisak, javni natpisi, kazalište, radio) i jezično savjetodavstvo, 2. skrb o izradbi osnovnih udžbenika i priručnika hrvatskog jezika (pravopis, gramatika, rječnik, terminologije), 3. „jezična suradnja sa zakonodavnim i izvršnim državnim i samoupravnim tijelima prilikom sastavljanja nacrta zakona, odredaba i naredaba" i 4. „jezična promičba" (Samardžija, 1993b.: 17.).

2.1. Jezični savjeti

Propisivanje jezičnih savjeta bila je dužnost Hrvatskog državnog ureda za jezik. Jezične savjete objavljene u NDH možemo podijeliti u tri skupine: 1. neslužbeni autorski savjeti, 2. politički dirigirani savjeti, 3. službeni stručni savjeti (Samardžija, 1993a.: 13.).

Neslužbeni autorski savjeti razlikuju se po tome je li im autor jezični stručnjak ili jezični amater. To su savjeti koji izražavaju mišljenje autora i ponekad dolaze s napomenom o autorstvu, ali se ovdje nalaze i savjeti jezičnih amatera. Nadalje, savjeti koje daju jezični stručnjaci najviše se odnose na internacionalizme, turcizme i srbizme.

Politički dirigirani savjeti iznose se u zakonskim odredbama i zakonskim naredbama. Svoje purističke zakone politika je izricala i ideološkim člancima. Riječ je o člancima koji su pisani u različitim politički prilikama i rijetko se bave purizmom.

Za propisivanje službenih stručnih savjeta u NDH ovlašten je HDUJ. Jezični savjeti sastavljeni su na poticaj sa strane (dopis pojedinca ili ustanove) ili na osnovi zapažanja samih suradnika HDUJ-a. Jezične bilješke HDUJ-a pojavljuju se u novinama od polovice lipnja 1941.[8]

[8] Kako bi „jezična promičba" bila potpuno izvedena u vrijeme NDH, objavljivanje savjeta regulirao je 8. članak „Provedbene naredbe": „Sve dopise Hrvatskoga državnog ureda za jezik, kojima se vrši jezična promičba, ili se javnost upozorava na jezične i pravopisne pogrješke, dužne su dnevne novine uvrštavati besplatno…" (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 19.).

U daljnjem radu jezični savjeti objavljeni u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske bit će podijeljeni u sljedeće skupine: neslužbeni autorski savjeti, politički dirigirani savjeti, službeni stručni savjeti, jezični savjeti HDUJ-a koji nisu dijelom suvremenih savjetodavnih priručnika, a na kraju će se upozoriti i na jezično-savjetodavnu neujednačenost u novinskim člancima NDH.[9] Svi savjeti uspoređeni su sa suvremenom jezičnom normom iz suvremenih jezičnih priručnika: *Hrvatski jučer i danas*, *Reci mi to kratko i jasno*, *Školski rječnik hrvatskog jezika*, *Govorimo hrvatski: Jezični savjeti*, *Hrvatski jezični savjeti*, *Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska*. U radu je zabilježeno nalaze li se neki od donesenih savjeta iz NDH u navedenim suvremenim priručnicima, odnosno propituje se jesu li normativne preporuke dane u jezičnim savjetima Nezavisne Države Hrvatske ostale iste do danas.

2.1.1. Neslužbeni autorski savjeti

U nekim neslužbenim savjetima HDUJ upozorava na razlike između hrvatskog i srpskog jezika. Tako savjetuju kako je riječ *pominjati* srbizam, a hrvatski je izraz *spominjati*. U bilješci 47. navode primjer:

„Nemoj da mi to više *pominješ*!" i

„*Pomeni* mi to, kada dođeš!", (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 65.)

kao srbizam koji treba zamijeniti:

„Nemoj mi to više *spominjati*!" i

„*Napomeni* mi...". (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 65.).

U savjetu donose objašnjenje riječi *pomen* u srpskom jeziku:

„Srpska je riječ *pomen* koja znači 1. „*zadušnice*" 2. *spomen, uspomena* (Guberina-Krstić: Razlike, 160)." (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 65.).

U suvremenom hrvatskom jezičnom savjetniku *Hrvatski jezični savjeti* u savjetu o uporabi tuđica također je zabilježena nepotrebna upotreba riječi *pomen* pa se može zaključiti da je i u suvremenom hrvatskom jeziku dana ista normativna preporuka:

„obilježava se *pomen* i *pominjemo* koješta već (umjesto *spomen* i *spominjemo*)" (Ham i dr., 2014.: 153.).

[9] Savjeti u daljnjem radu mogu pripadati u više skupina donesenih u radu, ne nalaze se isključivo u jednoj već su smješteni u skupine koje ih najbolje opisuju.

HDUJ savjetuje zamjenu srpskih riječi: *izvjestilac* (*izveštač*), *molilac*, *molilja* hrvatskim riječima*: izvjestitelj, molitelj, moliteljica* (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 65.). U dvama suvremenim hrvatskim jezičnim savjetnicima možemo pronaći napomene o problemu oblika muškog roda na *-lac.*

Suvremeni savjetnik *Hrvatski jučer i danas* donosi pravilo o uporabi sufiksa *-telj*:

> „ako se u istom značenju s istom stilskom vrijednosti može izvesti imenica sa sufiksom *-telj* i *-lac*, tada treba upotrijebiti sufiks *-telj*.“ (Babić, 1995.: 140.).

Autori *Hrvatskih jezičnih savjeta* također daju prednost imenici *izvjestitelj*:

> „valja izabrati izvjestitelj jer postoji usporedni oblik *izvjestitelj – izvjestiteljica*, a odbaciti oblik na *-lac* jer ne postoji usporednost: *izvjestilac* - **izvjestilica*.“ (Ham i dr., 2014.: 34.).

Možemo utvrditi kako i danas prednost ima sufiks *-telj* kao i u vrijeme NDH.

U pojedinim savjetima HDUJ upozorava na pravilnu komparaciju pridjeva. Primjer *strožiji* koji se tvori na *-iji* preko *strogji* postaje *stroži*, a u superlativu glasi *najstrože* (ne *najstrožije*) (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 109.). Na upit poslan u HDUJ objašnjavaju kako je:

> „...pravilniji komparativ *čistiji*, jer je to primjer jednosložnog pridjeva s kratkim samoglasnikom koji u komparativu ima naglasak *-iji*. Ali govori se i piše oblik *čišći* kako ga je zabilježio Akademijski rječnik.” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 109.).

Nepravilna komparacija pridjeva koji se tvori nastavkom *-iji* zabilježena je i u suvremenom savjetniku:

> „Komparativ pridjeva stog nije *strožiji* nego *stroži*. Tvori se tako da se pridjevu *strog* doda nastavak *-ji*, što jotacijom daje *stroži*.“ (Opačić, 2009.: 199.).

Savjet o pravilnoj komparaciji pridjeva također se može primijeniti u suvremenom hrvatskom jeziku kao što je zabilježio HDUJ.

Na razlike u značenju riječi HDUJ upozorava u 140. savjetu gdje se objašnjava upotreba glagola *učiniti* i *načiniti.* Navodi se primjer:

> „Može se *učiniti* vrlo liep kostim *iz* muškog odiela.” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 98.).

U rečenici je glagola *učiniti* nepravilno upotrijebljen i treba ga se zamijeniti glagolom *načiniti* (u značenju *napraviti*, *skrojiti*, *izraditi*). HDUJ upozorava kako je pravilno *od* kamena, *od* željeza, *od* vune a ne *iz* kamena, *iz* željeza, *iz* vune (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 98.). Pravilnu uporabu riječi *napraviti* i *načiniti* ističe i suvremeni jezični savjetnik:

> „U hrvatskom je običnije reći: danas smo mnogo toga *učinili* ili *napravili*. I pitanje: što si to *uradio* od sebe; bolje je reći: što si to *učinio* ili *napravio* od sebe?“ (Opačić, 2009: 128.).

Savjeti propisani u NDH, kao i savjeti dani u suvremenim jezičnim savjetnicima, upozoravaju na različita značenja glagola i njihove česte pogrješne upotrebe. Objašnjenje o upotrebi glagola *učiniti* i *načiniti* može se primijeniti i u suvremenom jeziku.

Kako se jezični savjeti propisani za vrijeme NDH odnose na sva bitna jezična pitanja, upozoravaju i na pleonazme koji se pronalaze u medijima, a koje je potrebno izbjegavati. Donose primjere *ženska radnica* i *ženska članica*, u kojima riječ *ženska* nije potrebna jer riječi *radnica* i *članica* nose oznaku roda. Također u primjeru:

> „Sovjetske čete *nisu uspjele* postići *uspjehe*.“

trebalo je pisati *nisu uspjeli* (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 80., 112.).

Na problem pleonazama često upozoravaju i suvremeni hrvatski savjetnici. Suvremeni jezični savjetnik *Govorimo hrvatski* navodi primjere čestih pleonazama u suvremenom hrvatskom jeziku: *sići dolje, vratiti se natrag, popeti se gore, najminimalniji* (Dulčić, 1997: 433.). *Jezični priručnik Coca-Cole* tako nabraja velik broj pleonazama, neki od njih su: *često puta*, *daljnji rast*, *otprilike oko*... (Hudeček, Matković, 2011: 16.).

U nekoliko savjeta i upita, koji su stizali u HDUJ, navode kako nema potrebe za zamjenom pojedinih riječi. Navode primjer:

> „Dvadest i jedan američki diplomat i konzularni činovnik, kao i 19 američkih *osobnika*...“ (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 66.)

te u daljnjem savjetu HDUJ objašnjava:

> „riječ *osobnik* u ovoj rečenici nema smisla, a radi se valjda o riječju *posebnik, privatna osoba, privatnik*“ (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 66.).

Također, ističu natpise preuzete iz novina:

> „Povremeno iskušavanje sirena za *uzbunjivanje* u Zagrebu.” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 68.)
>
> „Pa i zagrebački stražari danas su osobito *odorirani*." (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 83.)

u kojima treba upotrijebiti (ne mijenjati) izraz *sirena za uzbunu* i *uniformirani.* U više savjeta upozorava se na nepotrebne zamjene riječi koje su već prihvaćene u jeziku pa ih nije potrebno izbacivati ili izbjegavati. Za riječ *rubrika* navode:

> „...ostaviti riječ *rubrika*, a nećemo izmišljati kojekakve ropske prijevode i besmislene kovanice.” (navedeno prema Samardžija, 1993.: 78.).

I za riječ *materijal* tvrde da se i dalje može upotrebljavati (Samardžija, 1993.: 80.). Uz primjedbu kako od riječi *udoban* nije potrebno graditi istu riječ s drugim nastavkom *udobstvo,* napominju da:

> „...treba izbjegavati nepotrebne tuđe rieči, tako je bez potrebe graditi ni nove hrvatske rieči.“ (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 121.).

Navedeni primjeri pokazuju nam kako jezično-savjetodavnu djelatnost u vrijeme NDH nisu stvarali samo stručnjaci koji trebaju propisivati savjete, već i mnogi drugi koji su u tome vidjeli svoju dužnost. Navedeni savjeti, koje je HDUJ odbio, puristički su zahvati jezičnih amatera koji su se smatrali „važnim patriotskim činom i dokazom dobra hrvatstva“ (Samardžija, 1993a.: 47.). Objavljeni su neki od pokušaja jezičnog inovatorstva za koje HDUJ tvrdi kako za njima nema potrebe. Tako A. B. Klaić navodi:

> „Neupućeni ljudi misle, da se stvaranjem novotvorina bavi Hrvatski državni ured za jezik, pa se i u tom poslu obraćaju njemu. To je mišljenje krivo, jer taj ured nije osnovan sa svrhom da stvara novi jezik, nego da čuva stari.” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 148.).

I HDUJ komentira: „nećemo izmišljati kojekakve ropske prijevode i besmislene kovanice.“ (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 70.).

Kako je već navedeno, u nastojanje „čišćenja” hrvatskog jezika od tuđica i srbizama na području leksika upuštaju se brojni jezični nestručnjaci, koji su u jezičnim savjetima propisanim u vrijeme

NDH osnove tražili u starim hrvatskim rječnicima i zabilježenom narodnom govoru. U daljnjem radu navedene su riječi za koje je propisana zamjenu koja u jeziku nikada nije zaživjela.
U lijevom stupcu nalaze se hrvatske riječi kojima je potrebno zamijeniti riječi u desnom stupcu.

upisivanje – registracija, *upisni broj* – registarski broj
pismar, pismarnik – arhivar
izostavnik – apostrof
činored, redočin – rang
duhanarnica, duhanar – trafika, trafikant
zatočeničko zbiralište – koncentracioni logor
brojidba – statistika
istraživaonica – labratorij
udružba – korporacija
glasnogovornik – zvučnik
pesničarenje, šakanje – boks

Od propisanih zamjena za pojedine riječi samo je nekoliko novotvorenica nastalih u NDH koje se nikada prije nisu nalazile u hrvatskom jeziku. Neke od njih su:

brzojav – telegraf, *brzojavka* – telegram
dvokolica – bicikl, *koturaš* – biciklist
družtvovan – socijalan
koturaštvo – biciklizam
munjostrojarski – elektrotehnički, *munjostroj* – elektromotor, *munjovoz* – tramvaj
munjovozar – vozač tramvaja, tramvajac
navjera – kredit
potrgovljenje – komercijalizacija
putničarstvo – turizam, *putničar* – turizam
potvaranje – materijalizacija
preklietka – kupe
preseljeništvo – kolonizacija

samovozar – šofer
sreditba – regulacija
svjedodžba rođenja – rodni list
veleigralište – stadion
velenapad – invazija
veleobrt – industrija
zaniman – zainteresiran

Taj mali broj novotvorenica nastalih za vrijeme NDH ni danas se ne nalazi u hrvatskom standardnom jeziku,[10] a rezultat su pojedinačnog purističkog nastojanja jezičnih amatera. Nabrojanim riječima nije pridruženo objašnjenje zašto se trebaju zamijeniti u razdoblju NDH, već su samo nabrojane kao potrebne zamjene.

2.1.2. Politički dirigirani savjeti

Politički dirigirane savjete politika je izricala „Upozorenjima“. Prvo objavljeno upozorenje na prvoj stranici *Hrvatskog naroda* glasi:

> „Opetovano je upozoravano, da se ne smije upotrebljavati riječ 'lice' umjesto riječi 'osoba i riječ 'izhrana' umjesto 'prehrana'. Upozorava se, da se više nikako ne će trpiti, da bilo tko u službenim spisima ili u novinskim člancima te riječi upotrebljava, nego će se proti svakome radi takova nehaja i skrajnje nemarnosti postupati na odgovarajući način. Hrvatski izraz je 'osoba', a ne 'lice'; 'prehrana', a ne 'ishrana'.“ (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 15).

Uplitanje tadašnje politike u jezik i velik utjecaj političkih ideologija unutar jezika vidljivo je u bilješci gdje se propisuje:

> „Riječ Crnac, Crnci, kao nazivi ljudske rase treba pisati velikim početnim slovom.” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 103.).

[10] Navedene riječi nisu zabilježene u Birtić i dr. 2012.

U suvremenim jezičnim savjetnicima nazivi ljudske rase ne pišu se velikim početnim slovom.[11] Politička ideologija i diktirana jezična norma oko nekih jezičnih pitanja može se iščitati iz propisanog savjeta unutar kojega je naznačeno potrebito pisanje ljudske rase velikim slovom.

Nastanak novih riječi potaknut političkim režimom i društvenim prilikama očituje se i u riječima poput *hvatač* – „službena osoba kojoj je povjerena dužnost hvatanja osoba“, a za osobu koja „prijavljuje vlasti nedopuštene čini trgovanja“ – *prijavitelj* ili *prijaviteljica* (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 58.). Riječi *hvatač, prijavitelj* i *prijaviteljica* više se ne nalaze u suvremenom hrvatskom jeziku.

2.1.3. Službeni stručni savjeti

Prva objava HDUJ-a također donosi popis koje se riječi ne smiju upotrebljavati. U prvom priopćenju nije objašnjeno zašto se nabrojane riječi ne smiju upotrebljavati, već kako ih je potrebno zamijeniti hrvatskim izrazima. Neke su od tih zamjena: *podstrek – poticaj, ishrana – prehrana, spisak – popis* (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 33).
O navedenim leksemima i suvremeni jezični savjetnici donose preporuke. Pozornost je isto tako usmjerena i na potrebnu zamjenu riječi *spisak* u naslovu savjeta:

> „SPISAK NAM NE TREBA“ (Dulčić, 1997: 31.).

U rječniku suvremenog savjetnika Coca-Cole pronalazimo duže objašnjenje zašto je potrebno zamijeniti riječ *spisak* s riječi *popis:*

> „Riječ *spisak* ne pripada hrvatskomu standardnom jeziku i ne treba je u njemu ni u jednom kontekstu upotrebljavati. Umjesto nje treba upotrebljavati riječ *popis*.“ (Hudeček, Matković, 2011: 231.).

Usmjerenost prema zamjeni riječi *podstreh* pronalazimo u savjetniku *Govorimo hrvatski* gdje je savjetovano da se ta riječ ne upotrebljava:

> „*Podstreha* ni *podstrehača* ne treba nam ni u općejezičnoj uporabi ni u pravnome nazivlju.“ (Dulčić, 1997: 44.).

[11] Ni u jednome od navedenih savjetnika u ovome radu nazivi ljudske rase ne pišu se velikim slovom.

Na nepotrebnu upotrebu riječi *podstreh* također upozorava savjetnik *Reci mi to kratko i jasno* gdje je kao savjet navedeno:

> „U hrvatskom jeziku bolje je rabiti imenice *pobuna* i *poticaj*.“ (Opačić, 2009: 158.).

U *Hrvatskom jezičnom savjetniku* pronalazimo objašnjenje nepotrebne uporabe riječi *ishrana*:

> „Riječi *prehrana* stoga valja dati prednost u odnosu na riječ *ishrana* bez obzira na to što se u literaturi katkad pronađe i preporuka da se može uporabiti“ (Ham i dr., 2014.: 62.).

Kako možemo uočiti, neke od potrebnih zamjena propisanih u vrijeme NDH zadržale su se i danas u jeziku te su dijelom suvremenih savjetodavnih priručnika.

Na razlike u dvama jezicima upozorava HDUJ i u bilješkama gdje se navodi upotreba prijedloga *ranije* i *prije, van* i *izvan*. Primjer „kao što se i *ranije* događalo” navode kako se upotrebljava u srpskom jeziku, a hrvatski je izraz „kao što se i *prije* događalo”, sukladno tome „u *ranijim* prostorijama” pripada srpskom jeziku, a „u *prijašnjim* prostorijama” hrvatskom jeziku (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 67.). Suvremeni savjetnik *Hrvatski jučer i danas* također ukratko upozorava na upotrebu *ranije* i *prije*. U savjetniku je opisano kako se prednost daje riječima *prije, dosad* a ne riječi *ranije*:

> „Naravno da ću reći 'došao je ranije nego smo se dogovorili' ali 'ranije se govorio drukčije' nikada.“ (Babić, 1995.: 219.).

HDUJ upozorava na razliku u prijedlozima *van* u srpskom jeziku i *izvan* u hrvatskom. Navode kako je *vanredan* profesor u Beogradu, uz primjer srbizma „*van* svake sumnje”, a u Zagrebu je *izvanredan* profesor uz primjer „*izvan* svake sumnje” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 115.). Također, navode *visoke gubitke*, *odloženo predavanje* i *neodloživi poslovi* kojima je potrebna zamjena u hrvatskom jeziku u *velike gubitke*, *odgođeno predavanje* i *neodgodivi poslovi* (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 83., 69., 73.).

U ovome radu navedeni su samo neki stručni razlikovni savjeti u kojima se može uočiti potreba za odmicanjem hrvatskoga od srpskoga jezika te samo neki u kojim se ističu srbizmi. Oko pitanja srbizma i hrvatskog jezika Kruno Krstić navodi:

„...srbizmom u hrvatskom jeziku smatramo onu riječ, oblik i uopće izražajnu vrijednost, koja nam je za vrijeme beogradske vlasti bila nametana protiv hrvatskoga književnog običaja... Nije političko obračunavanje sa Srbima već su razlike u dva jezika stvarnost.“ (navedeno prema Samardžija, 1993b.: 172.).

Ako pogledamo propisane savjete, uočit ćemo da su se oblici koji se nalaze u srpskom jeziku polako pokušavali zamijeniti hrvatskim izrazima. Vidljiva je potreba za jasnim kriterijem razlikovanja hrvatskog i srpskog jezika te nužnost za stručnim jezikoslovnim savjetima u kojima se mogu razaznati razlike između srpskog i hrvatskog jezika bez političkog i društvenog utjecaja.

2.1.4. Jezični savjeti HDUJ-a koji nisu dijelom suvremenih savjetodavnih priručnika

U daljnjem radu donosim popis nekih riječi za koje HDUJ savjetuje da se ne upotrebljavaju. Normativne se preporuke dane uz takve riječi ne mogu usporediti sa suvremenim savjetodavnim priručnicima s obzirom na to da ih oni ne bilježe. U popisu koji slijedi HDUJ nije pridodao objašnjenje zašto se riječi ne trebaju upotrebljavati, već su samo navedene kao one koje treba zamijeniti. U lijevom stupcu nalaze se riječi koje je potrebno zamijeniti onima u desnome.

uobrazija – *mašta*
osobnik – *privatnik*
italijanski – *talijanski*
ubistvo – *ubojstvo*
ženijalan – *genijalan*
u etapovima – *u etapama*
i sam bio **porobljen** – *zarobljen*
svih **rodova** oružje – *vrsta*
sljedstveno tome – *prema tome*
bacali ste **letake** – bacali ste *letke*
fotografija – *slikopis*

stroj koji leti – *letalo*
melodija – *milozvuk*
glasnogovornik – *zvučnik*
uvjerenje – *svjedočba*
svlačionica – *ručnica*
vozna karta – *voznica*
kancelarija – *uredovnica*
agencija – *zastupstvo*
stanica – *tvarivo*

Ako usporedimo stanje u današnjem standardnom jeziku, možemo utvrditi da su svi primjeri s lijeve strane ili napušteni ili se više ne upotrebljavaju u istom značenju. Riječi *uobrazija, italijanski, ubistvo, etapovima, porobljen, sljedstveno, letake, ženijalan, sljedstveno* i *koncesioniran* više se ne mogu pronaći u hrvatskom standardnom jeziku.[12]

Mali je broj propisanih savjeta koji nisu imali uporište u jeziku pa tako u daljnjem razvoju jezika nisu zaživjeli. Ovdje navodim neke od njim. Za riječ *modistkinja, modistica* navode hrvatsku zamjenu *kitničarka*[13] koja je „dobra hrvatska riječ koja se dugo upotrebljava" (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 47.). Propisuju i zamjenu *frizerski salon za dame* u *češljačku dvornicu/dvoranu (češljaonicu) za gospođe* (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 96.). Za riječ *parfumerija* navode hrvatsku zamjenu *mirisnica*, a za izraz *vozna karta* zamjenu *voznica* (naveno prema Samardžija, 1993a.: 105., 120.). Neki od propisanih savjeta potaknuti su zakonskim odredbama kao i bilješka broj 51:

> „PRIRAD MJESTO PRIVREDA. Savezno s odredbom Predsjedništva vlade od 16. prosinca 1941. (...) na temelju zakonske odredbe (...) ovim se objavljuje da se umjesto izraza: *privreda, privrednik, privredni, privredički, privrediti*, ima govoriti i pisati: *prirad, priradnik, priradni, priradički, priraditi*." (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 55.).

[12] Navedene riječi nisu zabilježene u Birtić i dr. 2012.
[13] U današnjem značenju *stilistica*.

Za neke od navedenih savjeta vidimo da se nisu održali u jeziku jer ih ne možemo pronaći u suvremenim savjetnicima, pa možemo zaključiti kako donesene zamjene nisu zaživjele u jeziku.

2.1.5. Jezično-savjetodavna neujednačenost u novinskim člancima NDH

U prikupljenim i objavljenim savjetima može se uočiti dvostrukost i nepodudaranje. U savjetu 77. navode:

> „UGOSTITELJ. Kao opći izraz za obrt, koji obuhvaća vođenje gostionica, krčama, doručkovaonica, narodnih kuhinja i kavana može se upotrebljavati izraz ugostiteljski obrt ili ugostiteljstvo. Opći naziv za čovjeka koji se bavi obrtima bit će imenica ugostitelj (ugostiteljica, ako je žena). Upotrebu riječi ugostitelj i ugostiteljica u hrvatskim izvorima potvrđuje akademijski riječnik...” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 78.).

Već nekoliko savjeta dalje u bilješci 85. navode:

> „GOSTITELJ – NE UGOSTITELJ. Našu bilješku br. 77 UGOSTITELJ prenio je jedan časopis, ali tako da je u cielom člančiću ostavljena rieč ugostitelj, dok je svrha toj bilješci bila upravo ta, da se mjesto rieči ugostitelj, koju osjaćamo srbskom, uvede hrvatska riječ gostitelj (bez u)...” (navedeno prema Samardžija, 1993a.: 81.).

Nije objašnjeno zašto je savjet ubrzo promijenjen i povučen.

3. Zaključak

U ovom završnom radu predstavljeni su neki jezični savjeti HDUJ-a u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Puristička djelovanja od kraja 19. st. do osnutka Nezavisne Države Hrvatske potvrđuju nastojanja da se savjetodavnom djelatnošću utječe na jezičnu svijest o potrebi skrbi za hrvatski jezik.

U mnogim savjetima koje je objavio HDUJ vidljivo je nastojanje da se hrvatski jezik očuva i obrani od stranih utjecaja kojima je bio izložen. Brigu o utjecajima različitih jezika na hrvatski jezik možemo uočiti u primjerima: *pominjati – spominjati, fotografija – slikopis, kancelarija – uredovnica*, ali i u popisima riječi za koje HDUJ traži da se ne upotrebljavaju. Također, u nekoliko donesenih savjeta vidljiv je velik politički utjecaj na jezik. Politički diktirani jezični savjeti u NDH vidljivi su u savjetima o nazivima ljudske rase gdje je propisano pisanje velikoga slova različitih rasa. Također nastaju nove riječi koje podupiru politički režim toga razdoblja, poput: *hvatač*, *prijavitelj* i *prijaviteljica*.

Velik broj savjeta koji je donesen očuvan je i prihvaćen u današnjem standardnom hrvatskom jeziku, kao primjerice: oblik imenica muškog roda na *–lac*, problem sufiksa *–telj* i pravilna komparacija pridjeva. Mali broj savjeta u kojima je vidljiv velik politički utjecaj i amatersko jezično djelovanje nisu prihvaćeni, kako za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske tako i u današnjem standardnom jeziku. Djelovanje jezičnih amatera u vrijeme NDH vidljivo je u savjetima u kojima HDUJ odbija stvaranje novih predloženih kovanica poput: *osobnik, sirene za uzbunjivanje, odorirani* i *udobstvo*.

Literatura

1. Babić, S. 1995. Hrvatski jučer i danas. Školske novine – Zagreb. Zagreb.
2. Birtić, M., Blagus Bartolec G., Hudeček, L., Jojić, Lj., Kovačević, B., Lewis, K., Matas Ivanković, I., Mihaljević, M., Miloš, I., Ramadanović, E., Vidović, D. 2012. Školski rječnik hrvatskog jezika. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Školska knjiga. Zagreb.
3. Dulčić, M. 1997. Govorimo hrvatski : Jezični savjeti. Hrvatski radio. Naklada NAPRIJED d.d. Zagreb.
4. Ham, S., Mlikota, J., Baraban, B., Orlić, A. 2014. Hrvatski jezični savjeti. Školska knjiga, d.d. Zagreb.
5. Hudeček, L., Matković, M. 2011. Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska : Hrvatski jezik u poslovnoj komunikaciji. Coca-Cola HBC Hrvatska d.o.o. Zagreb.
6. Opačić, N. 2009. Reci mi to KRATKO I JASNO : Hrvatski za normalne ljude. Novi Liber. Zagreb.
7. Samardžija, M.1993a Jezični purizam u NDH : jezični savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik. Hrvatska sveučilišna naknada. Zagreb.
8. Samardžija, M.1993b Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Hrvatska sveučilišna naknada. Zagreb.
9. Samardžija, M. 2012. Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do kraja Banovine Hrvatske (1918. - 1941.). Školska knjiga. Zagreb.